

MULAYOTIBE NGA HA MEMORANDAMU NGA HA U LAMBEDZWA HA MAHORO A POLOTIKI WA 2017

1. NDIVHO DZA MULAYOTIBE

U lambedzwa nga tshitshavha ha mahoro a polotiki o imelelwaho kha vhusimamilayo ha tshitshavha na ha mavundu hu netshedzwa nga Mulayo wa Ndambedzo ya Tshitshavha ya Mahoro a Polotiki o Imelelwaho wa 103 wa 1997 (“Mulayo wa Ndambedzo ya Tshitshavha”).

Nga duvha la 6 Shundunthule 2017 Buthano la Lushaka lo tshea u vhumba komiti ya tshifhinganyana u ya nga Mulayo wa Buthano la Lushaka 253 (1)(a), u-

“vhudzisa na u themendela nga ha u lambedza mahoro a polotiki o imelwaho kha vhusimamilayo ha lushaka na ha mavundu Afrika Tshipembe, u itela u thoma u khwinisa milayo arali zwo tea na, nga u ita izwo, u dzhiela ntha –

- Modele wa u lambedza ha tshitshavha na ha phuraivethe ha mahoro a polotiki ; na
- thodea ya, ndila i konadzeaho ya u laula u lambedzwa ha phuraivethe ha zwivhumbeo zwothe khathihi na zwiimiswa zwa vhubindudzi ha mahoro a polotiki[;]’.

Komiti ya Tshifhinganyana yo ramba makumedzwa nga tshitshavha nga ha uri Mulayo wa u Lambedza Mahoro a Polotiki o Imelelwaho wa 103 wa 1997 u nga khwathiswa hani u itela u v ha khagala tshothe nga ndila ine mahoro a polotiki a lambedzwa ngayo u itela uri a vhe a bveledzaho kha mishumo yayo. Komiti yo tangedza sethe dza fumisumbe dza makumedzwa o tou nwalwaho na hone ya isa phanda nga avho vho rambiwaho vhe vha bvisa muhumbulo nga ha u swikisa makumedzwa nga u tou amba nga tshifhinga tsha vhupfiwa nga vhathu he ha farwa u bva nga duvha la 15 u swika nga la 17 Thangule 2017.

2. NYAMBEDZANO NGA HA MULAYOTIBE

2.1. Tswikiso ya Mulayotibe wa u Lamedza Mahoro a Połotiki wa 2017 (Mulayotibe) u țoda u sedza țhodega ya u thoma u shuma ha vhuđifhinduleli ha ndayotewa ho swikiswaho u ya nga khethekanyo 236 ya Ndayotewa ya Riphabułiki ya Afrika Tshipembe (Ndayotewa) ya 1996. U țoda hafhu u sedza ndangulo ya mulayo ya madzulo a Phalamennde u ya nga khethekanyo 44 ya phasisa milayo i kwamaho mafhungo a fanaho na u laula u lamedzwa ha phuraivethe ha mahoro a połotiki.

2.2. Lutavhi 1 Iwa Mulayotibe lu na țhalutshedzo.

2.3. Lutavhi 2 Iwa Mulayotibe lu țoda u thoma Tshikwama tsha Mahoro a Połotiki o Imelwaho hu na ndivho ya u isa phanđa dimokirasi ya mahoro manzhi. Tshikwama itshi tshi țetshedza mbetshelwa ya mahoro a połotiki ane a shela mulenzhe Phalamenndeni na kha vhusimamailayo ha mavunđu. Tshikwama itshi tshi wana masheleni a avhelwaho nga Phalamennde, tshelede i wnalaho murahu u ya nga lutavhi 18 na nzwalelo dzi wanalaho kha masheleni o bindudzwaho u ya nga lutavhi 4(3).

Tshikwama itshi tshi dzhiwa sa tshikwama tshi re hone tsho thomiwaho nga fhasi ha Mulayo wa u Lamedza Mahoro a Połotiki o Imelwaho, wa 103 wa 1997. Lavhelesani Lutavhi 24 kha ili fhungo.

2.4. Kha Lutavhi 3 Iwa Mulayotibe ho dzinginywa uri Tshikwama tsha Dimokirasi ya Mahoro Manzhi tshi thomiwe u țetshedza zwiko zwa tshikwama zwa phuraivethe for mahoro a połotiki shela mulenzhe in Phalamennde na vhusimamailayo ha mavunđu. Lutavhi ulu lu iledza hafhu ndambedzo i bvaho kha madavhi a muvhuso na mivhuso ya mashango a nnda kana mazhendedzi.

2.5. Lutavhi 4 Iwa Mulayotibe lu dzinginya vhukati ha zwiñwe, uri Khomishini i fanela u vhea tshelede yothe i re kha tshikwama tshiñwe na tshiñwe kha akhaundu ya bannga dzo fhambanaho na hone i nga bindudza masheleni ane a sa țodei nga u țavhanya u itela u kovhela mahoro a połotiki kha Koporasi ya Vhubindudzi ya Tshitshavha (Public Investment Corporation).

2.6. Lutavhi 5 Iwa Mulayotibe lu shuma na ndangulo ya zwikwama zwivhili. Lu dzinginya uri muofisiri muhulwane wa Khomishini ya Khetho yo Diimisaho (“Khomishini”) a

vhe muofisiri wa mbalelano na muofisiri mulangi muhulwane wa zwi kwama zwothe.

- 2.7. Lutavhi 6 Iwa Mulayotibe vhukati ha zwi nwe, lu dzinginya u laula u avhelwa na mbadelo ya masheleni kha mahoro a polotiki. Lutavhi ulu lu neshedza hafhu uri u avhelwa hu fanela u itwa u ya nga fomula yo randelwaho zwo ditika nga:
- (a) ndinganyiso ya u kovhiwa ho dzhielwa ntha:
 - (i) thendelano thukhuthukhu ya u kovhelwa ha fhasisa ha mahoro a polotiki na vhuimeleli kha Buthano la Lushaka na vhusimamilayo ha mavundu; kana;
 - (ii) tshikalo tsha vhuimeleli kha u kovhaela mahoro a polotiki hu na vhuimeleli kha Buthano la Lushaka kana vhusimamilayo ha vundu; na
 - (b) u kovhela zwi linganaho u ya nga vhushaka vhune kha Buthano la Lushaka na vhusimamilayo ha mavundu ha vha naho kha thanganyelo yothe ya madzulo kha vhusimamilayo uhu.

Lutavhi lu dzinginya hafhu uri Khomishini i fanela u badela masheleni o kovhelwaho nga zwifhinga zwo randelwaho.

- 2.8. Lutavhi 7 Iwa Mulayotibe lu sumbedza ndivho dzine masheleni a bvaho kha tshikwama a nga shumiselwa dzone. Lutavhi ulu lu sumbedza hafhu zwine masheleni a sa do shumiselwa zwone.
- 2.9. Lutavhi 8 Iwa Mulayotibe lu toda u laula u lambudzwa thwii ha mahoro a polotiki na hone lu na thalutshedzo dzine dza shuma kha Ndima 3 yo dzinginyiwaho.
- 2.10. Lutavhi 9 Iwa Mulayotibe lu toda u iledza ndiliso dzi neshedzwaho thwii kha mahoro a polotiki dzi tshi bva kha zwi nwe zwiko
- 2.11. Lutavhis 10 Iwa Mulayotibe lu toda u laula u bviselwa khagala ha ndiliso dze dza itelwa madzangano thwii. Lu neshedza mbetshelwa ya u bvisela khagala ndiliso dzothe kha vhatu vho randelwaho kha fomo yo randelwaho na maitete. Lu neshedza hafhu uri Khomishini i fanela u bvisela khagala vhu tanzi lini.
- 2.12. Lutavhi 11 Iwa Mulayotibe lu iledza u lambudzwa thwii ha mirado ya lihorp la polotiki

liṅwe na liṅwe.

- 2.13. Lutavhi 12 lwa Mulayotibe lu shuma na ṭhōḁea kha mahoro a poḁotiki, dzine dza tea u ṅetshedzwa Khomishini na vhuṅwe vhuṭanzi na maṅwalwa zwo randelwaho
- 2.14. Lutavhi 13 lwa Mulayotibe lu ṭoda u laula uri mahoro a poḁotiki o imelelwaho a fanela u vha na vhuḁifhinduleli kha masheleni e a ṅewa a tshi bfa kha tshikwama.
- 2.15. Lutavhi 14 lwa Mulayotibe iṅetshedza Khomishini mbetshelwa ya uri i nga shuma hani na mashelenia songo shumiswaho mafheloni a ṅwaha wa muvhalelano. Lutavhi lu dovha hafhu lwa ṅetshedza uri masheleni a songo shumiswaho hu nga shuṅwa hani nao musi Phalamennde kana vhusimamailayo ha mavunḁu ho fhaladzwa.
- 2.16. Lutavhi 15 lwa Mulayotibe lu vhoneana na maanḁa a Khomishini a u monitha na a u ṭola.
- 2.17. Lutavhi 16 lwa Mulayotibe lu ṅea Khomishini maanḁa a u ṅetshedza ndaela kha liḁoro ḁa poḁotiki u iteal u thivhela u ṅetshedza vhukanḁo ha ndaṭiso.
- 2.18. Lutavhi 17 lwa Mulayotibe lu ṅea Khomishini maanḁa a u imisa mbadelo ya masheleni nga fhasi ha dziṅwe nyimele.
- 2.19. Lutavhi 18 lwa Mulayotibe lu ṅetshedza Khomishini maanḁa a wana murahu masheleni e a ṭanganedzwa kana ya shumiswa nga ṅḁila i si yavhuḁi nga mahoro a poḁotiki.
- 2.20. Lutavhi 19 lwa Mulayotibe lu ṭoda u u ṅetshedza Khomishini maanḁa a u dzhenisa ndaṭiso ya ndaulo ya vhupfuka-mulayo kana ndovhololo ya vhupfuka-mulayothe.
- 2.21. Lutavhi 20 lu shuma na pfanelo dza muthu muṅwe na muṅwe u sedzulusa hafhu kana u khwiṅisa tsheo iṅwe na iṅwe ye Khomishini ya dzhia u ya nga Mulayotibe. Lu ṭoda hafhu u vhumba Khothe ya Khetho sa khothe i re na maanḁa a u thetshelesa na vhona tzedzuluso hafhu iṅwe na iṅwe kana khwiṅiso kha tsheo iṅwe na iṅwe ya Khomishini.
- 2.22. Lutavhi 21 lwa Mulayotibe lu ṅetshedza mbetshelwa ya Khomishini u vhiga kha

Pjalamennde.

- 2.23. Lutavhi 22 lwa Mulayotibe lu toḁa u dzinginya uri vhusimamilayo vhu nga lambedza mahoro a polotiki fhedzi u ya nga khethekanyo 57(2) na 116(2) ya Ndayotewa. Lu iledza hafhu khoro dza mimasipala u lambedza mahoro a polotiki na vho nkhenzheni vho diimisaho.
- 2.24. Lutavhi 23 lwa Mulayotibe netshedza mbetshelwa ya mafhungo ane Khomishini ya ḁo sika mulayo khao, zwi tshi bva kha thendelo ya Buthano la Lushaka u ya nga maḁwe mafhungo.
- 2.25. Lutavhi 24 lwa Mulayotibe lu tendela u khwiḁisa Mulayo wa 103 wa 1997, vhulunga sa zwe zwa netshedzwa kha mbetshelwa dzi shandukaho u ya nga Lutavhi ulu, lune lwa katela milayo i re fhasi ha Mulayo wa 103 wa 1997 u vha milayo ine ya do sikwa fhasi ha Mulayotibe uyu.
- 2.26. Lutavhi 25 lwa Mulayotibe lu na ḁoho pfufhi na mathomo.

3. MIHASHO/MADZANGANO VHATHU VHO KWAMIWAHO

Mihaso i tevhelaho/zwigwada kana vhathu vho swikisa makumedzwa nga u tou amba kha Komiti ya Tshifhinganyana:

- Vhufaragwama ha Lushaka
- Khomishini ya Khetho yo Diimisaho
- Guvhangano la Vhabishopo vha Khatholika Tshipembe ha Afrika
- Lihoro la polotiki la African National Congress
- Dzangano la My Vote Counts
- Kereke ya Vhaswa ya COOL
- Khoro ya u Isa Phanda Ndayotewa ya Afrika Tshipembe
- Khoro ya Vhutodesi ya Saintsia ya Vhuthu
- Vhufarabugu ha Divhazwakale ha Afrika Tshipembe
- Dzangano la Right2Know
- Dzangano la Corruption Watch

- Mbekanyamushumo ya Mveledziso ya Dimokirasi
- Tshiimiswa tsha Thodiso tsha Tshitshavha
- Dzangano la Vhashumi la Afrika Tshipembe la COSATU

4. TSHINYALELO YA MASHELENI KHA MUVHUSO

Tshinyalelo ya masheleni i kha zwishumiswa zwine Khomishini ya do zwi toda u langa masheleni o engedzwaho.

5. MAITELE A PHALAMENNDE

- 5.1. Komiti ndi ya muhumbulo wa uri Mulayotibe uyu u tea u shumiwa nawo u ya nga maitele o swikiswaho nga khethekanyo 75 ya Ndayotewa ya 1996 ngauri a u na mbetshelwa hune maitele are kha khethekanyo 74 kana 76 ya Ndayotewa a shuma hone.
- 5.2. Komiti ndi ya muhumbulo wa uri a si zwa ndeme u isa Mulayotibe uyu kha Ndu ya Vharangaphanda ha Sialala u ya nga khethekanyo 18 (1)(a) ya Mulayo wa Muhanga wa Vhurangaphanda ha Sialala na Vhuvhusi wa 2003 (Mulayo wa 2003) sa vhunga u si na mbetshelwa i kwamanaho na mulayo wa sialala kana mikhwa ya zwitshavha zwa sialala.